

Europa 1720–1792: det vackraste seklet?

DENNA BOK KALLAR jag ”det vackraste seklet” och menar då Europas 1700-tal. Eller mer exakt: perioden 1720–1792 i Europas moderna historia. Det är tiden efter två kontinentala krig och innan Franska revolutionen övergick i blodig terror. Hur motiverar jag denna titel på boken? Det skall jag i detta inledande kapitel försöka besvara.

Och varför har boken fått undertiteln ”en kärleksförklaring till Europas 1700-tal”? Motiveringen är enkel och väsentligen den att jag i Europa under perioden 1720–1792 har sett ett innebördsligt sammanhang och ett slags förening av vissa kulturella, sociala och moraliska kvaliteter, alltså en omfattande innebördslig förening av mänskliga värden, som gör epoken till den människovärdigaste – ehuru förvisso ingalunda människovärdig till alla delar – som funnits i Europas moderna historia. Och jag ser den inte bara som människovärdigare än Europas övriga moderna sekler utan också som den – på det hela taget och på sitt vis – gladaste och behagfullaste och elegantaste epoken i Europas moderna historia.

Det är sålunda inte bara en fråga om estetik (kultur) när jag värderar ett sekels grad av ”skönhet”. Jag ser ett slags skönhet, något mycket vackert, också i sådana företeelser som rättvisa, tolerans, social jämställdhet, medkänsla och barmhärtighet samt frånvaro av våld. Jag hoppas att läsaren kan förstå ett sådant synsätt – det har präglat boken i hög grad.

Det har naturligtvis inte undgått läsaren att denna bok implicit uttrycker en bestämd världsbild eller historiesyn, eller med andra ord att jag inte tror att världen till alla delar har "gått framåt" genom historien och alltså inte heller tror att vi obetingat kan räkna med "bättre tider" på jorden. Det är väl också tydligt nog att författaren inte är värderingsfri och heller inte önskar vara det. Vi har rätt att kräva av historikern att han eller hon är så objektiv som möjligt vid etableringen av fakta och sammanhang, men vi kan och bör inte förvänta oss att tolkningen av deras innebörd är värderingsfri. Historikens värderingar är för övrigt verksamma redan tidigt i forskningsprocessen, alltså redan då "fakta" skall etableras. Problemet är inte att historikern ofrånkomligt har moraliska, politiska, sociala och kulturella värderingar. Hans eller hennes värderingar blir, som jag ser det, vetenskapligt problematiska först när de inte är öppet redovisade. Jag vill tro att de värderingar som i så hög grad har präglat koncipieringen av denna bok inte är otydliga för läsaren.

Jag skall nu gå in närmare på frågan om vad skönhet är, vad som är vackert, enligt mitt och många betraktelsesätt vilket delvis kan identifieras med den klassiska estetiska teorin. Upplevelsen av skönhet är särskilt och starkast knuten till musiken, bildkonsten, poesin, arkitekturen och naturen. Vi upplever naturligtvis skönhet även i flera andra sammanhang, men dessa är inte aktuella just här. Och vi bortser just här från naturskönheten för att i stället resonera kring den i kapitlet "I det gröna". Allra först i detta sammanhang måste vi konstatera att skönhetsbegreppet problematiseras av modernismen. Denna gör det nödvändigt att skilja mellan "skönhet" som den vanligen förstås och "stor konstnärlighet". Modernismen har frambringt många verk av stort konstnärligt värde, vilka inte annat än styckevis eller glimtvis kan karaktäriseras som vackra

eller sköna. Som ett av otaliga tänkbara exempel belyser Edvard Munchs litografi ”Ångest” vad jag här vill säga.

Det är dags att definiera – så gott det låter sig göra – vad som konstituerar skönhet inom musik, bildkonst, poesi och arkitektur enligt mångas, och mitt, betraktelsesätt. Den skapas i musiken, poesin etc av motiv eller konstnärliga uttryck som framkallar känslor av välbehag, ja lycka, samt av upplevelsen av balans och harmoni i ett verks struktur och former. Detta slags skönhet finner jag inom bildkonsten t ex hos 1600-talets holländare, hos impressionisterna och hos många 1700-talsmålare. I musiken finner jag den bl a hos Bach, Händel, Beethoven, Schubert och Brahms och kanske allra mest hos Gluck, Haydn och Mozart. Bland poeterna ser jag detta slags skönhet främst hos Goethe, Kellgren och Keats. Och inom arkitekturen visar den sig för mig – bland ett överflöd av exempel – i lustslotten Amalienburg, Drottningholm och Schönbrunn.

För att utveckla motiveringen för bokens titel och undertitel skall jag nu försöka mig på en karaktäristik av vart och ett av Europas fem moderna sekler – alltså 1500-talet t o m 1900-talet – på ett sätt som förhoppningsvis kombinerar viss konkretion med överskådlig jämförbarhet. Karaktäristiken skall använda sig av vissa variabler eller parametrar, samtliga nämnda redan tidigare. Dessa är: kultur (estetiska kvaliteter), tolerans, social jämställdhet, medkänsla och barmhärtighet samt frånvaro av våld. Tidigare nämnde jag även ”rättvisa” som ett relevant värde, men det syns mig i praktiken alldeles omöjligt att försöka skapa sig en trovärdig bild av hur rättvist eller orättvis ett sekel i det moderna Europa har varit jämfört med andra moderna europeiska sekler. Karaktäristiken skall också kompletteras med två andra variabler eller parametrar, nämligen de lägre klassernas levnadsvillkor och läkekonstens utvecklingsnivå. Dessa variabler eller parametrar kan – olikt t ex tolerans, medkänsla eller

frånvaro av våld (ovan) – svårligen karaktäriseras i termer av skönhet, även om vi skulle tänja på begreppets innebörd. Men de syns mig så betydelsefulla för bokens syfte, man kan säga för hela dess idé, att karaktäristiken bör kompletteras med dem.

Europas 1500-tal lyses i viss mån upp av dess bildkonst och arkitektur i renässansens efterblomning. Men bilden är som helhet mörk, präglad av hatisk religiös intolerans och av våld i utstuderat grymma former. Relationerna människor emellan var strängt hierarkiska, de lägre klassernas levnadsvillkor hårda och läkekonsten outvecklad.

Europas 1600-tal ter sig, om möjligt, ännu mörkare än dess 1500-tal. Den religiösa intoleransen var lika eller ännu mer oförsonlig, och hela epoken framstår som ett närmast oavbrutet krigstillstånd. Sträng hierarki regerade och reglerade det sociala livet, läkekonsten förblev outvecklad, och de lägre klassernas levnadsvillkor var oförändrat hårda. Det finns i bilden strimor av ljus från ett rikt och högutvecklat kulturliv, men det ständigt pågående kriget ger seklet i mina ögon en nattsvart grundfärg.

1700-talet vill jag alltså kalla det vackraste seklet i Europas moderna historia. Det innebär inte att allt kan beskrivas som vackert, långtifrån så. Läkekonsten gjorde få och små framsteg, och de lägre klassernas hårda levnadsvillkor förblev hårda. Men de ljusare eller ljusa inslagen i bilden är viktiga och är för mig dominerande. Det sociala klimatet blev – utom kanske i Frankrike – väsentligt mildare, influerat av starka egalitära strömningar samt av en ny och vittomgripande kultivering av medkänslan. Filosofiskt motiverad tolerans växte sig stark och pressade tillbaka den religiösa intoleransen. Det gjordes – under en lång period – försök att humanisera krigföringen. Och kulturen blomstrade, särskilt i fråga om lyriken, musiken, målar-konsten och arkitekturen.

Europas 1800-tal kan delvis betraktas som en reaktion mot 1700-talets ökade tolerans, dess sociala egaliseringsrörelser och dess humaniseringstendenser inom krigföringen. Denna återtog sin oinskränkt våldsamma karaktär. Det sociala livet stelnade och blev åter mer hierarkiskt präglad. Intoleransen blev ideologisk snarare än religiös och starkare, inte svagare. Läkekonstens framsteg var mycket begränsade. Samtidigt upplevde Europas lägre klasser sin allra värsta tid under den moderna epoken; visserligen steg deras reallön något, men den tidiga industrialiseringens miljöer och arbetsförhållanden pressade väsentligt ner deras livskvalitet. Kulturellt framstår seklet som en lysande tid, men detta kan inte befria min bild av det seklet från dess mörka grundkaraktär.

1900-talet ter sig för mig som det vid sidan av 1600-talet mörkaste seklet i Europas moderna historia. Detta kanske förvånar läsaren med tanke på läkekonstens oerhörda framsteg, de lägre klassernas mycket förbättrade levnadsvillkor och det sociala livets radikala avhierarkisering. Men den ideologiska intolerans som ersatt den religiösa var minst lika fanatisk. Och allt överskuggas av det första världskriget och det andra – så obeskrivligt ödeläggande – världskriget samt folkutrotningen i Sovjetunionen, det nazistockuperade Europa och Bosnien. Och efter det andra världskriget har vi haft och har Europas förintelse genom ett kärnvapenkrig hängande som ett hot över oss. Och visserligen har kulturlivet varit mycket rikt, men det har också vulgariserats på olika sätt och i vid omfattning.

Så långt har jag karakteriserat den ojämförliga skönhet jag ser i Europas 1700-tal, dess ”vackraste” sekel, på ett ganska abstrakt sätt. Den största delen av återstoden av boken skall ägnas åt ett försök att beskriva denna skönhet mer konkret. Jag känner mig djupt osäker om jag äger tillräcklig förståelse av epokens kulturella former och uttryck för att kunna genomföra

uppgiften på ett tillfredsställande sätt, men det är en hjärtesak för mig att ändå våga försöket.

Framför allt kommer jag att inrikta beskrivningen mot tre områden som syns mig särskilt relevanta för bokens tänkta karaktär och syfte, nämligen:

- Kulturen, och då särskilt lyriken, musiken, målarkonsten och arkitekturen.
- De socialt privilegierades livskvalitet. Härvid gäller frågan inte så mycket överklassens (aristokratins) livskvalitet – som är välbeskriven redan – utan framför allt den högre medelklassens livskvalitet vilken befann sig i stigande på ett spektakulärt och socialt betydelsefullt sätt.
- Drömmarna och idéerna om ett bättre samhälle, om möjligheterna och medlen till ett radikalt förbättrat liv för människorna här på jorden.